

УДК 930.25(477)

Л. Ф. ПРИХОДЬКО*

“НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВНИЙ ФОНД”: ПОНЯТТЯ, СКЛАД, СТРУКТУРА

(Продовження. Початок статті – у випуску 1(306) за 2017 р.)

Комплексно проаналізовано поняття “Національний архівний фонд”: основні структурні елементи його офіційної дефініції, логічні зв’язки, перетинання між ними і поняттями, поданими у нормативно-правових документах, стандартах, наукових публікаціях, дотичних до цієї тематики. Також розглянуто у ключових аспектах склад і структуру Національного архівного фонду.

Ключові слова: Національний архівний фонд; документ; архівний документ; документ Національного архівного фонду; історичне джерело; цінність документа; культурна цінність; інформаційне суспільство.

Законодавство України про охорону культурних цінностей базується на Конституції України, спеціальних нормативно-правових актах (вищої юридичної сили та підзаконних), низці спеціальних норм в інших нормативних документах українського законодавства, а також на засадах міжнародних нормативно-правових документів, ратифікованих нашою державою, і безпосередньо Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини у тісному зв’язку з гармонізацією їх правових понять і термінів. З прийняттям Конституції України, ухваленням низки законодавчих актів, підписанням і ратифікацією Україною відповідних міжнародних нормативно-правових документів сформовано державну систему охорони об’єктів культурної спадщини, розроблено поняттєво-термінологічний апарат пам’яткоохоронної галузі, визначено та впроваджуються відповідні заходи збереження, захисту та використання культурних цінностей¹.

Поняття “культурні цінності” закріплено в Конституції України. Згідно зі ст. 54, культурна спадщина охороняється законом, держава забезпечує збереження історичних пам’яток та інших об’єктів, що ста-

* *Приходько Людмила Федорівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

новлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, що знаходяться за її межами².

Одну з перших офіційних дефініцій поняття “культурні цінності” у законодавстві незалежної України містить Закон України “Основи законодавства України про культуру”, який визначає правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, регулює суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей. За ст. 14 Закону до культурних цінностей належать об’єкти матеріальної й духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу, визнаються об’єктами національного культурного надбання і заносяться до Державного реєстру національного культурного надбання. У цьому законодавчому акті вперше задекларовано права громадян на створення архівів, доступ до архівних документів, обов’язок громадян дбати про збереження архівів, заборону вилучення документів з архівних фондів з ідеологічних чи політичних міркувань тощо³. Зазначений Закон втратив чинність із прийняттям Закону України “Про культуру”.

Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України у 1992 р., містить перелік видів і типів об’єктів, що становлять виняткову історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність і можуть включатися до реєстру. До них, зокрема, віднесено документальні пам’ятки – унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото- і фотодокументи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання⁴.

За аналогією у згаданому вище Законі України “Основи законодавства України про культуру”, подано тлумачення поняття “культурні цінності” у Законі України “Про музеї та музейну справу”: це – об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні⁵.

Достатньо глибоко розкриває сутність поняття “культурні цінності” Закон України “Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей”. Принагідно зауважимо, що його визначення здійснено за міжнародно-правовим прецедентом і відповідно до предмета регулювання. У ст. 1 культурними цінностями визнано об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України. Цей Закон регулює відносини, пов’язані з вивезенням, ввезенням, поверненням культурних цінностей і спрямований на охорону національної культурної спадщини та розви-

ток міжнародного співробітництва України у сфері культури. Під загальну правову характеристику підпадає 12 категорій культурних цінностей, у числі яких – манускрипти, інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції⁶. Ст. 3 містить докладний перелік культурних цінностей, які відповідно до законодавства України є культурними цінностями України:

- культурні цінності, створені на території України громадянами України;

- культурні цінності, створені на території України іноземцями чи особами без громадянства, які постійно проживають або проживали на території України;

- культурні цінності, виявлені на території України;

- ввезені на територію України культурні цінності, придбані археологічними, археографічними, етнографічними, науково-природничими та іншими експедиціями за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;

- ввезені на територію України культурні цінності, придбані в результаті добровільного обміну;

- ввезені на територію України культурні цінності, отримані в дарунок або законно придбані за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;

- незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території;

- культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад;

- культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну;

- культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки.

У ст. 4 наголошується, що поверненню в Україну підлягають: культурні цінності, незаконно вивезені з території України; культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад; культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну. Культурні цінності, що перебувають за межами України на законних підставах, можуть бути повернуті шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником культурних цінностей, обміну їх на взаємовигідних засадах або отримання в дарунок. Відповідно до ст. 14, не підлягають вивезенню з України: культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; культурні цінності, включені до Національного архівного фонду; культурні цінності, включені до Музейного фонду України. Норми Закону закріпили систему і порядок державного управ-

ління та контролю щодо вивезення, ввезення й повернення культурних цінностей, посилили відповідальність державних органів за стан збереження, порядок переміщення культурних цінностей в Україну та за її межі⁷.

Вирішення проблем щодо повернення та реституції культурних цінностей безпосередньо пов'язані з можливостями переносити, переправляти чи транспортувати ці предмети. Таким чином, розуміння культурних цінностей як предмету регулювання у даній сфері суспільних відносин стосується рухомих об'єктів. Однак, ця межа є доволі умовною. Як слушно зазначив С. Кот, до таких об'єктів можуть належати також відокремлені та переміщені фрагменти нерухомих пам'яток, або приналежні до визначних пам'ятних місць, ансамблів або комплексів їхні частини, які в силу обставин пройшли процес трансформації від статусу нерухомого об'єкта до рухомого. Крім того, на визначення поняття культурних цінностей суттєво впливає і той факт, що сфера правового регулювання культурних цінностей пов'язана з міждержавними стосунками та є частиною міжнародного права у сфері культурного співробітництва⁸.

Закон України “Про охорону культурної спадщини” узагальнив попередній вітчизняний досвід охорони пам'яток культури і водночас інтегрував принципи та рекомендації міжнародно-правових документів. Закон регулює правові, організаційні, соціальні й економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, визначає їх охорону в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь як особливу відповідальність держави, одне з пріоритетних завдань діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування. За текстом ст. 1 Закону “культурна спадщина” – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Об'єктом культурної спадщини згідно з частиною першою цієї статті є: визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. Пам'яткою культурної спадщини визнається об'єкт культурної спадщини, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Ст. 2. містить докладну класифікацію об'єктів культурної спадщини:

– за їх типами (споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства тощо); комплекси (ансамблі) – топографічно визначені су-

купності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини; визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду);

– за їх видами (археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні, об'єкти науки і техніки).

Виявлення об'єкта культурної спадщини має здійснюватися на основі науково-дослідних, пошукових заходів із метою визначення його наявності та культурної цінності. Охорона культурної спадщини за офіційним формулюванням – це система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини⁹.

Закон України “Про культуру” визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей і спрямований на забезпечення доступу до них. Згідно зі ст. 1, поняття “культура” тлумачиться як сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти. У Законі здійснено розмежування понять “нематеріальна культурна спадщина” і “культурні цінності”, трактування останнього подано за дефініцією Закону України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”. Сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України, становить національне культурне надбання. У статтях Закону визначено основні засади та пріоритети державної політики, права і обов'язки громадян у сфері культури, види й суб'єкти діяльності у сфері культури, окреслено головний зміст функціонування базової мережі закладів культури для її всебічного розвитку, а також для жанрів і видів мистецтва тощо. Йдеться про визнання культури одним із основних чинників самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей, сприяння створенню єдиного культурного простору України, захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, повернення незаконно вивезених з

території України культурних цінностей, створення страхового фонду документації про культурні цінності та документів на об'єкти культурної спадщини. Встановлено, що не підлягають приватизації: архіви (архівні установи) та документи з них; об'єкти культури й мистецтва, у т. ч. виняткової історичної, наукової, художньої або іншої культурної цінності, що занесені чи підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання; пам'ятки, включені до переліку пам'яток, що не підлягають приватизації; пам'ятки державної частини Музейного фонду України (музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання); документи Державного бібліотечного фонду України; вихідні матеріали та фільмокопії, що зберігаються у фільмофонді тощо. Згідно зі ст. 16, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні забезпечувати: охорону культурної спадщини, захист історичного середовища; збереження Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, Національного архівного фонду, фільмофонду, їх постійне поповнення сучасними творами мистецтва, продукцією вітчизняного книговидавництва, кінематографа, аудіовиробництва; функціонування і розвиток мережі музеїв, архівів, бібліотек тощо¹⁰.

Розглянуті законодавчі акти, крім Закону України “Основи законодавства України про культуру”, є базовими у сфері української культури, складовими комплексу нормативно-правових документів, що регулюють основні питання функціонування НАФ. Їх поняттєво-термінологічний апарат, правові норми отримали розвиток в архівному законодавстві, розробленні нормативно-правової бази розбудови архівної справи держави. Навіть побіжний аналіз цих документів свідчить, що законодавство України про охорону культурних цінностей у цілому відповідає загально визнаним принципам і нормам міжнародного права, динамічно розвивається і реагує на суспільні потреби й “виклики часу”. Втім, за висновком відомого фахівця, фундатора вітчизняної наукової школи міжнародного права охорони культурних цінностей В. Акуленка, серйозним недоліком українських законодавчих актів є їхня термінологічна неузгодженість. Зокрема, базові поняття законодавчо закріплені, але спостерігається відсутність єдності у підходах до їх розуміння і відповідно – в уніфікованих дефініціях, наявні нечіткість і непослідовність у вживанні термінології, синонімія та варіативність термінологічних одиниць відносно тлумачення понять “культурні цінності”, “культурна спадщина” і пов'язаного з ними поняття “пам'ятка культури” (наприклад, застосовуються: “історико-культурні цінності”, “історико-культурна спадщина”, “пам'ятки історії та культури”, “історичні пам'ятки та інші об'єкти, що становлять культурну цінність”). Термінологічні колізії українського законодавства, як зазначив учений, певною мірою спричинені термінологічно-понятійною невідповідніс-

тю, властивою міжнародно-правовим документам у цій культурологічній галузі. Однак, мова закону є засобом законодавчої діяльності та фіксування норм права. Від логічності й узгодженості його термінологічного апарату, однозначних і вичерпних визначень основних понять і термінів, що вживаються у нормативно-правовому акті, істотно залежить й сама якість і ефективність застосування вміщених правових норм, розв'язання проблем у процесі внутрішньодержавної імплементації міжнародних правових актів. Тому постає нагальна проблема впорядкування вітчизняної законодавчої термінології у галузі охорони культурних цінностей на міждисциплінарному рівні з залученням до її вирішення правників, мовознавців, культурологів, дослідників термінологічної лексики¹¹.

Відповідно до ст. 4 Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, документи Національного архівного фонду (НАФ) є культурними цінностями, що постійно зберігаються на території України або, згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню в Україну¹².

Архівним законодавством України не обмежуються категоріальні характеристики документів, з яких формується НАФ, і таким чином визначено всеосяжний підхід до їх охоплення. До НАФ належать архівні документи (оригінали або копії, що є їх заміниками) незалежно від їх виду, виду носія інформації, місця й часу створення і місця зберігання, режиму доступу, форми власності на них, що перебувають на території України або за її межами і, відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, підлягають поверненню в Україну.

За історичними умовами та місцем походження у складі НАФ документи поділяють на 3 основні групи: документи, що утворилися на території сучасної України; документи українського походження, що утворилися за межами України та були повернуті в Україну на законних підставах; документи іноземного походження, що утворилися на теренах інших держав і надійшли в Україну на підставі дарування, заповіту чи з інших обставин.

НАФ формується з архівних документів державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, підприємств усіх форм власності, архівних документів громадян та їх об'єднань, створених після 1991 р. за часи незалежності України. Таким чином, не менш важливе значення, крім ретроспективних документальних комплексів, що історично відклалися в архівних установах України, мають документи зазначених структур, віднесені до НАФ, які зафіксували виміри сучасних суспільних трансформацій та інституційних зрушень, пов'язаних із процесами державотворення.

За межами України у державних, корпоративних, церковних, приватних архівах і колекціях, бібліотечних і музейних зібраннях різних країн зберігаються значні за обсягами масиви документів. В історичній науці та архівістиці для визначення архівних документів, пов'язаних з Україною, що зберігаються за її межами, закріпилося поняття “архівна україніка” (аналогічно “полоніка” – для польських документів). Архівна україніка є частиною духовного багатства українського народу, багатоаспектним інформаційним масивом, базовим історико-культурним потенціалом гуманітарної сфери знань, а її документи – частиною НАФ і, відповідно до міжнародних угод, підлягають поверненню в Україну в оригіналах чи копіях. Тому надзвичайно важливими є заходи держави, спрямовані на поповнення НАФ документами архівної україніки.

Серед документів НАФ є такі, що мають унікальний характер. Унікальний документ – це документ НАФ, що становить виняткову культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості Українського народу і визначає його вклад у всесвітню культурну спадщину¹³. У Національному стандарті ДСТУ 2732:2004 “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять” сутність поняття “унікальний документ” розкрито через його найсуттєвіші ознаки: “...(унікальна документальна пам'ятка), визначена експертизою категорія цінності архівного документа, що має виняткове значення для історії держави та суспільства, і аналоги якого за документною інформацією і (або) зовнішніми ознаками документа відсутні”¹⁴. Наразі йдеться про різновид рухомих культурних цінностей, документальних пам'яток культури, створених юридичними і фізичними особами тільки в оригіналі, у минулі історичні часи (крайня межа – від 1501 р. визначається переважно за сукупністю критеріїв і характеристик) на теренах України, що становлять виняткову культурну цінність у світовому або державному масштабах, за походженням, змістом та зовнішніми ознаками не мають собі подібних і слугують унікальним комплексним джерелом з історії (політичної, економічної, релігійної, культурної тощо) України, окремого її регіону (винятково важливе джерело красназвочі історичної інформації), історії інших держав або народів, життя й діяльності видатних особистостей, яким належить винятково значуща роль в історії та культурі українського народу, а також в історії та культурі інших народів і країн¹⁵. За термінологією Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, унікальні документи НАФ – це об'єкти з ознаками видатної універсальної цінності, що є незамінними, єдиними у своєму роді культурними цінностями і значущими для їхнього творця – Українського народу, а також і всього людства. Офіційне тлумачення поняття “унікальний документ” у Законі України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” і національному стандарті істотно поглиблює значущість НАФ як до-

кументальної скарбниці Українського народу в культурологічному й інформаційному вимірах.

До НАФ також належить широкий діапазон облікових документів (паспорт архівної установи, анотований перелік унікальних документів НАФ, книга обліку надходжень документів на постійне зберігання, список фондів, аркуш фонду, опис справ постійного зберігання, реєстр описів тощо), що фіксують належність документів НАФ до певних класифікаційних комплексів, забезпечують їх організаційну впорядкованість, можливість адресного пошуку та контролю за наявністю і станом.

Видове різноманіття, часові та просторові координати, різні форми передавання інформації (мовні, звукові, графічні, комп'ютерні тощо), змістовний потенціал документів НАФ зумовлюють їх поліфункціональність щодо пізнання минулого й сьогодення. Ми акцентуємо увагу на окремих суттєвих характеристиках, зокрема:

– документи НАФ зафіксували з певним ступенем повноти та об'єктивності становлення, розвиток і функціонування сфер життєдіяльності суспільства, держави, як засобу територіально-політичної організації суспільства та соціального інституту (її внутрішні та зовнішні функції, механізми, структурні елементи політичної системи, економічна, соціальна і гуманітарна політика, формування і діяльність системи державних органів, які здійснюють державне управління суспільством в його сферах, органів місцевого самоврядування як політико-правового інституту народовладдя тощо), а також явища, процеси у природному середовищі;

– у численних за обсягом масивах управлінських документів НАФ відображено становлення й розвиток у різні історичні епохи універсального чинника людського буття – процесу управління, яке пронизує суспільні відносини, суспільну діяльність, пов'язане з владою, діяльністю політичних еліт і владних структур щодо керування соціальними процесами у державі, різними сферами соціуму (політичною, правовою, економічною, виробничою, оборонною, науковою, культуротворчою тощо);

– документи НАФ є багатоаспектним джерелом для розвитку і функціонування науково-технічної сфери, реалізації інтелектуального потенціалу громадян у науковій і науково-технічній діяльності, здобуття та використання знань у галузях науки й техніки, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку, а також для створення нових матеріалів, продуктів, процесів, пристроїв, технологій або істотного їх удосконалення;

– документи НАФ становлять фундаментальну джерельну базу вивчення світової й вітчизняної історії, національно-визвольного руху і становлення державності на теренах України, генезису та етапів роз-

витку української культури від найдавніших часів до сьогодення, виявлення її ментальних ознак, істотних прикмет у сфері легітимних інституцій і правових уявлень, у ділянці релігійного життя, у колі провідних ідей, духовних орієнтирів, інтелектуальних, освітніх, мистецьких пріоритетів і надбань;

– представлені у складі НАФ аудіовізуальні документи у своїх кращих зразках сприяють міжкультурному діалогу на засадах гуманістичного мислення, за допомогою якого відбувається поєднання різних смислів (ідей, понять, символів), обмін пізнавальними та мистецькими здобутками, формується орієнтація на взаєморозуміння, взаємодію, взаємозбагачення культурних надбань людства;

– документи НАФ слугують ідентифікатором особистості, маркером її унікальності від реєстрації й присвоєння імені при народженні, фіксації її родинних зв'язків, прижиттєвих прав і майна до відображення фактів і подій повсякденного життя, здобутків професійної, громадської та іншої діяльності. Також вони акумулюють потужний антропологічний потенціал, відомості про життя й діяльність видатних особистостей, заслуги яких поціновані у світі (всесвітньовідомих), продуцентів і провідників української національної ідеї, “знакових постатей” процесів національного державотворення, розбудови вітчизняної науки, культури, освіти, мистецтва, релігійних діячів, які залишилися зразком служіння своїй країні та народу;

– це – матриця історичної пам'яті, надзвичайно важливий соціокультурний об'єкт, що забезпечує трансляцію і спадкоємність набутого історичного досвіду від покоління до покоління, збереження культурного компонента комунікації, суттєво впливає на формування національної свідомості та національної самоідентифікації людини, кристалізацію її уявлень про час і простір, суспільне і приватне, вічне і швидкоплинне.

Отже, документи НАФ містять цінні інформаційні ресурси для розвитку історичної свідомості, української національної ідентичності, державотворення незалежної України, її поступу в світовому цивілізаційному просторі. Засоби інтелектуального доступу до документів НАФ (довідковий апарат, путівники, покажчики, огляди документів, електронні бази даних, електронні версії реєстрів архівних фондів) слугують засобом розкриття їх змісту, репрезентації НАФ як багатоаспектної інформаційної системи, в сучасному інформаційному мережевому суспільстві – складової вітчизняних і світових інформаційних ресурсів.

Культурологічний дискурс поняття “Національний архівний фонд” корелюється з поняттями “культура”, “культурна спадщина”, “культурне надбання”, виявляючи певний зв'язок інтерпретації цих концептів. Документи НАФ у значенні специфічних рухомих культурних цінностей і документальних пам'яток включені в систему самої культури, бу-

дучи, з одного боку її продуктом, і разом із тим, – однією з її характеристик і способів опрацювання її здобутків. З іншого, – це культурне надбання Українського народу (створене та накопичене у процесі його історичного розвитку, суспільної діяльності), невід’ємна, органічна складова української та світової культури, вітчизняної й світової культурної спадщини, потрібна людству для його розвитку та передачі майбутнім поколінням.

Торкаючись співвідношення понять “Національний архівний фонд” і “архівна спадщина”, варто зауважити, що НАФ функціонує переважно у державно-територіальній площині. Проте його інтегративні властивості спрямовані на охоплення не тільки документів, що утворилися у різні історичні періоди на теренах сучасної України, та документальної спадщини народів, які проживають на території України. Поряд із документами, що на час проголошення незалежності України опинилися на її території та пов’язані з нею походженням (принцип державно-територіального походження) або потрапили законним шляхом, відповідно до норм міжнародного права, НАФ акумулює національну архівну спадщину – всю сукупність архівної спадщини Українського народу – утворення позатериторіально-етнічне, набагато ширше у розумінні його державно-політичного змісту. Йдеться наразі про глибинний культурологічний зміст НАФ, безпосередньо пов’язаний із принципом історичного походження, що враховує сукупні ознаки національної спадщини: адміністративно-територіальний устрій українських земель минулих часів, приналежність документів до національної спадщини незалежно від часу і місця їх створення, виду, форми, права власності на них різних держав і осіб. За висновком Г. Боряка, підстави для розгляду НАФ у двох контекстах – національно-державному і національно-культурологічному визначаються особливостями історії українського народу. Тривале, впродовж кількох віків його підневільне перебування у складі різних державних утворень, нереалізованість державотворчих процесів зумовили значні втрати у вітчизняній історико-культурній царині, розпорошеність національної архівної спадщини. Багато архівних документальних комплексів історичних держав, до складу яких були включені українські землі, фізично повернути в Україну неможливо, хоча, цілком зрозуміло, що вони мають безпосереднє відношення до її національної архівної спадщини. Це, зокрема, архівні фонди центральних органів влади та управління колишніх держав, українських громадських і релігійних організацій, юридичних і фізичних осіб, приватні колекції окремих осіб, які були громадянами або проживали на території певної країни, але ідентифікували себе українцями. Зазначені документи можуть бути віднесені до тієї категорії спільної історичної спадщини різних держав, що зберігається в інших державах-спадкоємцях, зарубіжних державах і вважається їхньою власністю на законних під-

ставах¹⁶. Варто підкреслити, що ці проблеми є частиною надзвичайно складних випробувань “спадщини поділеного світу”¹⁷, які Україна має переборювати на основі вироблення чіткої державної політики в даній сфері, у двосторонніх відносинах із державами на підставі спільних міждержавних документів, на шляху пошуків взаєморозуміння і взаємних компромісів. Разом із тим, актуалізується завдання “інтелектуального повернення” національної архівної спадщини, що знаходиться за межами України, тобто забезпечення умов інтелектуального доступу до її інформації шляхом створення комплексного реєстру архівної спадщини національного рівня на основі широкої міждисциплінарної взаємодії архівознавства, археографії, джерелознавства, інформатики, зокрема Державного археографічного реєстру українки, а також формування електронних баз даних, удосконалення довідкового апарату архівних установ, підготовка архівних довідників¹⁸.

НАФ за побудовою є складноструктурованою ієрархічною документальною системою. Структуроутворюючу функцію організації НАФ виконує наукова класифікація документів. Основними класифікаційними ознаками організації НАФ є: належність документів до документації створювача – юридичної чи фізичної особи; форма власності на документи; історичні умови, час і місце створення документів; цінність документів; строки зберігання документів; належність документів до певних адміністративно-територіальних одиниць; належність документів до певних галузей і сфер життєдіяльності суспільства; види носіїв інформації, способи і техніка її закріплення; категорії доступу до документів. Організацію НАФ здійснюють послідовно: на міжархівному рівні через розподіл документальних комплексів у межах системи архівних установ; на рівні архіву шляхом формування цілісних документальних комплексів фондової та нефондової системи; у межах архівного фонду або комплексу документів нефондової організації на основі формування справ, групування документів та їх систематизації. Організація документів НАФ спрямована, головним чином, на збереження історично сформованої цілісності документальних комплексів, утворених в одному середовищі та об’єднаних походженням, і такий підхід у загальних рисах семантично корелюється з базовим поняттям архівознавства – “архівний фонд”.

Отже, підсумовуючи розгляд теми статті, зазначимо, що поняття “Національний архівний фонд” – базове у сучасному українському архівознавстві та архівній справі держави. Ним позначають не тільки цілісну, історично сформовану сукупність архівних документів із зафіксованою на них різними способами ретроспективною інформацією, а й категорію архівної науки, що виконує управлінські функції організаційного і структурно-функціонального характеру, вступає у певні правовідносини, породжує конкретні права, обов’язки і відповідальність

юридичних і фізичних осіб. Витоки формування поняття сягають доби Української революції 1917–1921 рр. – періоду конституювання українського архівознавства, розроблення концепції реформування архівної справи України та демократичної моделі управління нею. Реалізація новацій відбувалася у відповідальний період політичної й інтелектуальної історії України, позначений значним прискоренням процесу національного відродження на українських теренах, глибинними змінами у суспільному та культурно-науковому житті українства, сконцентрованістю перебігу духовних процесів. Ці чинники мали значний вплив на становлення і розвиток українського архівознавства, його наукові пріоритети, аксіологічні орієнтири, формування теоретико-методологічних й науково-методичних підвалин, розроблення поняттєво-термінологічного апарату. Упродовж 1920-х і до початку 1930-х років відбулося суттєве ускладнення форм самосвідомості української архівної науки, накопичення знань і започаткування в її межах окремих розділів: фондування, архівного описування, експертизи цінності архівних документів. У науковий обіг запроваджувалися базові поняття архівознавства, дотичні до сучасної проблематики функціонування НАФ – “архів”, “архівний матеріал”, “архівна колекція”, “архівне зібрання”, “принцип поваги до фонду”, “принцип походження”, “класифікація архівного матеріалу” з акцентом на їхні основні ознаки. І хоча поняття “фондоутворювач” залишалося ще не унормованим, проте ним визнавалися не тільки юридична особа – підприємство, установа, організація, а й приватна особа. Модель організації документів архівного фонду привертала до себе постійну увагу представників національно свідомої наукової еліти у контексті забезпечення цілісності та збереженості архівної спадщини українського народу, її повноти й збагачення. За сприятливих суспільно-політичних і культурних умов, які б забезпечували генетичний зв’язок між дослідниками різних генерацій, збереження національних традицій і спадкоємність у розробленні пріоритетних наукових проблем, напрацювання українського архівознавства 1920-х років можна було б плекати та розвивати на оновленій теоретико-методологічній основі. Однак за радянського режиму українські дослідники змушені були послуговуватися загальноновизнаними теоретичними постулатами, традиційним поняттєвим апаратом переважно російською мовою, а сама процедура формалізації понять в умовах тотального контролю з боку влади над архівною галуззю, коли кожен феномен минулого мав свою “класову сутність”, була безперспективною у науковому сенсі справою. Тільки в умовах незалежної України, як було зазначено на початку статті, вдалося встановити зв’язок із напрацюваннями українських інтелектуалів і архівістів 1920-х років, створити умови для відродження національних традицій в українському архівознавстві та архівній справі, їх подальшого розвитку.

Нині дискурс поняття “Національний архівний фонд” продукує в українському архівознавстві доволі широке коло проблемних питань його функціонування теоретичного і прикладного характеру, спричинених соціокультурними чинниками сучасної епохи, інтелектуальною ситуацією у науковому пізнанні. Наразі йдеться про формування глобального інформаційного суспільства, широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, появу нових знань, розвиток нової парадигми науки, нової інформаційної культури (екранної культури). Реалії інформаційного мережевого суспільства докорінно змінюють традиційні умови розвитку архівної справи у світі, суттєво впливають на теоретичну рефлексію, методологію архівознавства, окреслюють в його межах нову архівну парадигму¹⁹. Отже, “виклики часу” актуалізують потребу уважного аналізу інтелектуальних здобутків минулого, суттєвого оновлення українського архівознавства шляхом опрацювання нових теорій, дослідницьких методів, акумуляції надбань інших наук. Теоретичне осмислення проблем архівного будівництва²⁰, інтеграція наукових досліджень і архівної практики є необхідною умовою ефективного виконання архівними установами фундаментальної суспільної місії у справі збереження й використання сукупної архівної спадщини України – Національного архівного фонду. Серед основних і перспективних напрямів архівознавчих досліджень у контексті зазначеного варто назвати такі:

– визначальним чинником теоретичної та дисциплінарно-організаційної зрілості науки є ступінь розроблення її поняттєво-термінологічного апарату. Його теоретична значущість, багатофункціональність у процесі використання, здатність до конструктивної взаємодії на міждисциплінарному рівні відбиває значною мірою стан розвитку науки, її місце та роль у тезаурусі наук і відповідно – у просторі професійного спілкування. Виникнення та динамічне розповсюдження нових видів документів і носіїв інформації, істотні зміни, яких зазнала архівна справа України за останні 10 років, пришвидшення темпів її інформатизації, ухвалення низки нових законодавчих актів і розроблення нормативно-методичних документів актуалізують подальше вдосконалення та унормування архівної термінології, зокрема, підготовку нового видання україномовного термінологічного словника “Архівістика”;

– дослідження проблем, пов’язаних з об’єктом і предметною сферою архівознавства, його методологічним інструментарієм і міждисциплінарними зв’язками з іншими галузями гуманітарних знань;

– опрацювання й узагальнення особливостей розвитку українського архівознавства як наукової галузі знань і навчальної дисципліни після здобуття Україною незалежності (зміна векторів пріоритетних досліджень, розбудова інфраструктури (наукові інституції, навчальні заклади, періодичні видання), фаховий аналіз завдань реформування архівної

галузі України, її входження у світовий культурний простір, публікацій вітчизняних науковців та їх значення для вирішення законодавчих, організаційних, науково-методичних питань функціонування НАФ;

– опрацювання іншомовної історіографії зарубіжної архівної науки, яка залишається недостатньо вивченим сегментом; її значний масив не перекладений, а відтак не залучений до вітчизняного наукового обігу. Наразі йдеться про рефлексію, що відображає історію та сучасний стан світової архівознавчої думки, формування термінології, методологічного інструментарію, методики архівних процесів у зарубіжному архівознавстві, студіювання здобутків його ключових постатей, наукових шкіл;

– винятково нагальною є проблема розвитку національного архівного права. За роки незалежності України в архівній галузі розроблено велику кількість важливих нормативно-правових документів, що є виразним свідченням динамічного розвитку архівного законодавства, але архівне право при цьому не розробляється. У теорії права ці дві юридичні категорії є взаємопов'язаними між собою, взаємовпливовими, характеризують сутність одного явища – права і співвідносяться як форма та зміст. Система права є первинною щодо системи законодавства, яке виникає і розвивається на основі права. Варто також підкреслити, що нині у зарубіжних країнах архівне право розвивається як наукова і навчальна дисципліни, і цей досвід потрібно перейняти;

– дослідження проблем формування та реалізації державної політики у сфері діловодства та архівної справи (поняттєвий апарат, нормативно-правова база, теоретичні засади, механізми, напрями їх удосконалення, зарубіжний досвід);

– розроблення з урахуванням світового досвіду нормативних документів, стандартів і форматів роботи з аудіовізуальними та цифровими документами, створення страхових фондів і фондів користування на основі застосування цифрових технологій, визначення стандартних вимог до обладнання і пріоритетів щодо документів із цифровим носієм.

¹ *Андрес Г. О.* Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 26. 00. 05/Андрес Ганна Олександрівна; Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Київ, 2009. 20 с.; *Степанов В. Ю.* Державна політика у сфері культури та культурної спадщини. URL: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/1/02.pdf (дата звернення: 19. 05. 2017);

² Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 № 254 к /96-ВР (зі змінами). URL: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%E2%EA%2F96-%E2%F0 (дата звернення: 12. 05. 2017).

³ Основи законодавства України про культуру//Відомості Верховної Ради України(ВВР). 1992. № 21. Ст. 294. (Закон втратив чинність на підставі За-

кону України від 14. 12. 2010 № 2778–VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 24. ст. 168).

⁴ Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п. (дата звернення: 12. 05. 2017).

⁵ Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р., №249/95-ВР. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр. (дата звернення: 13. 05. 2017).

⁶ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1068-14 (дата звернення: 13. 05. 2017).

⁷ Там само.

⁸ *Кот С. І.* “Культурні цінності”: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури//Праці Центру пам’яткознавства: зб. наук. праць. 2011. Вип. № 20. С. 18.

⁹ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. URL: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1805-14. (дата звернення: 13. 05. 2017).

¹⁰ Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р., № 2778–VI. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2778-17 (дата звернення: 19. 05. 2017).

¹¹ *Акуленко В. І.* Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: монографія. Київ, 2013. С. 475–489.

¹² Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України від 24. 12. 1993 № 3815-XII (3815–12) (зі змінами). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12 (дата звернення: 13. 05. 2017).

¹³ Там само.

¹⁴ ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять/розроб.: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнєцова, С. Кулешов (кер.), С. Лозова, А. Маньковський, Н. Христова, А. Шурубуря. Київ, 2005. С. 11.

¹⁵ Методика віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, затверджена наказом Міністерства юстиції України 16. 08. 2016 р. № 2505/5. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1148-16 (дата звернення: 19. 05. 2017).

¹⁶ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”: архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи: монографія. Київ, 1995. С. 150–179.; *Його ж.* Сукупна архівна спадщина України: до проблеми змісту понять Державного і Національного архівного фонду//Архіви України. 1995. № 4–6. С. 42–61.

¹⁷ *Акуленко В. І.* Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: монографія. Київ, 2013. С. 147–399; *Грімстед Кеннеді П., Боряк Г.* Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. Львів, 1992. 120 с.; *Кот С. І.* Проблеми повернення культурних цінностей в українсько-російських міждержавних відносинах (1991–2015 років)//Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2016. Вип. 21. С. 160–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2016_21_16 (дата звернення: 13. 05. 2017); *Його ж.* Україна–Польща: важкі пошуки компромісу щодо питання повернення та реституції

культурних цінностей, втрачених внаслідок Другої світової війни. URL: www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2009/07/090711_kot_interactive... (дата звернення: 13. 05. 2017); *Папакін Г. В.* Переміщені архіви: спадщина поділеного світу (тези)//Архіви України. 2004. № 3. С. 87–88.

¹⁸ *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка” ... С. 178–179; 278–301.

¹⁹ *Delmas B.* Archival science facing the information society//Archival science. 2001. Vol. 1. P. 25–37; *Macneil H.* Archival Theory and Practice: Between Two Paradigms//Archivaria. Spring 1994. Vol. 37. P. 6–20; *Menne-Haritz Angelika.* Access – the reformulation of an archival paradigm//Archival science. 2001. Vol. 1. P. 57–82.

²⁰ *Берковський В. Г.* Сутність та основні завдання політики держави в архівній сфері//Архіви України. 2012. № 5. С. 5–16; *Кисельова Л. А.* Формування та реалізація державної політики у сфері архівної справи і діловодства: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25. 00. 02/Кисельова Леся Анатоліївна; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2013. 23 с.

The article gives the complex analyses of the concept “National Archival Holdings” – the main structural elements of its official definition, logical connections, crossing between them and the concepts presented in legal documents, standards and scientific publications pertaining to the subject. Also the key aspects of the composition and structure of the National Archival Holdings are considered.

Key words: the National Archival Holdings; the document; the archival document; The National Archival Holdings document; the historical source; the value of the document; the cultural value; the information society.